

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Cilt: 8 Sayı: 38 Volume: 8 Issue: 38
Haziran 2015 June 2015
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

TÜRKİYE TÜRKÇESİ ATASÖZLERİNDE SÖZLÜ HUKUK*
ORAL LAW IN PROVERBS OF TURKEY TURKISH

Aysun DURSUN**

Öz

Atasözleri bir toplumun tarihinin ve deneyimlerinin toplamıdır. Topluma ait kültürel ve sosyal değerleri yansıtır. Kültürel bir sürekliliği olduğundan geçmişten günümüze köprüler kurar.

Atasözlerinin çoğunda kafiyeli, ölçülü bir dış yapı söz konusudur. İç yapısı ise çok katmanlı bir anlam zenginliğine sahiptir. Bu bakımdan atasözleri bu ahenkli ve sanatlı söyleyişin de yardımıyla Türkçenin söz varlığını nesilden nesile aktarırlar.

Atasözlerini konularına göre çeşitli şekillerde tasnif etmek mümkündür. Bazıları hayattan alınacak dersleri ifade ederken bazıları da töreleri, gelenek ve görenekleri bir sonraki kuşağa bildirir. Toplum tarafından kabul gördüklerinden, yazılı kanunların olmadığı dönemlerde örf ve âdete bağlı kuralları oluştururlar.

Bu çalışmada Türkiye Türkçesi atasözlerinden seçilen örneklerin çok katmanlı anlam yapısı dikkate alınarak atasözlerinden çıkarılan yargıların sözlü hukuk kuralları çerçevesinde gündelik hayatın işlevselliğine katkısı ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi, Atasözü, Sözlü Hukuk Kuralları, Sözlü Kültür.

Abstract

Proverbs are the sum of a society's history and experiences. They reflect the cultural and social values of the society. Because of its cultural continuity, they establish a bridge from past to present.

Most of proverbs have a rhyming outer structure. On the other hand, its inner structure has a multilayered meaning richness. In this regard, proverbs with the help of harmonious and ingenious narrating transfer Turkish oral culture from generation to generation.

It is possible to classify proverbs according to their subjects. Some are of lessons about life, some are about customs, some are about rules of society. As they are commonly accepted, they form the rules depending on customs and traditions in periods when there were no written laws.

In this study, we will examine functionality of the selected samples in Turkey Turkish proverbs in daily life with regard to oral law rules considering their multilayered meaning structure.

Keywords: Turkey Turkish, Proverb, Oral Law Rules, Oral Culture.

I. Giriş

Atasözleri bir toplumun sosyokültürel deneyimlerini ve değerlerini yansıtır. Kültürel sürekliliği olduğundan geçmişten günümüze köprüler kurar. Türk Dil Kurumu'nun hazırladığı *Türkçe Sözlük*'te atasözü, "Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş öğüt verici nitelikte söz, darbimesel" (Türkçe Sözlük, 2005: 140); *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*'nde "Ataların yüzyıllar içindeki tecrübe ve gözlemlerine dayalı düşüncelerini öğüt ve yargı şeklinde nakleden anonim, kısa ve özlü söz" (Albayrak, 2004: 42) şeklinde tanımlanmıştır. Ömer Asım Aksoy'un atasözü tanımı "Atasözleri, geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca geçirdikleri denemelerden ve bunlara dayanan düşüncelerden doğmuşlardır. Ulusun ortak düşünce, kanış ve tutumun doğruluğu herkesçe kabul edilir" (Aksoy, 1998, C.I: 37).şeklinde dir.Özkul Çobanoğlu tarafından hazırlanan *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*'nde ise "Yeryüzündeki bütün milletlerin atalarından kalmış, yol, yöntem gösteren, öğüt veren sözleri vardır. Bu sözler Türkiye Türkçesi'nde 'atasözleri' olarak adlandırılır" (Çobanoğlu, 2004: 1) ifadesi yer almaktadır. Orhun Abideleri'nde, Uygurlardan kalan yazmalarda, DivânüLûgati't-Türk'te, Kutadgu Bilig'te, Dede Korkut Hikâyeleri'nde, Atabetü'lHakayık'ta, Oğuznâmelerde, günümüze ulaşan çeşitli yazma eserlerde, cönk ve mecmualarda yüzyıllardır kullanılagelen en yaygın kültür taşıyıcılarından biri olan

* Bu çalışma, 19-22 Aralık 2012 tarihlerinde Denizli'de düzenlenmiş olan 5. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu'nda sunulan, "Türkiye Türkçesi Atasözlerinde Sözlü Hukuk" adlı bildirinin yeniden gözden geçirilmiş ve değerlendirilmiş şeklidir.

**Yrd. Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

atasözleri(Albayrak, 2004:42-43), Türk kültürünün, tarihinin, edebiyatının, sanatının bir yansıması niteliğindedir. Halkın günlük yaşamında en çok kullandığı kalıplaşmış özlü sözler, atasözleridir. Masallarda, halk hikâyelerinde, fıkralarda, halk şiirlerinde; doğum-evlenme ve ölüm âdetleri vb. gibi halk bilimine ait hemen hemen her anlatmada atasözleriyle karşılaşmak mümkündür.

İnsanların davranış biçimlerini, dünya görüşlerini, töreyi, inancı, hayat tecrübelerini ortaya koyan atasözlerinin en belirgin özelliği, ele alınan konunun az söz kullanılarak, özlü bir şekilde ifade edilmesidir. Atasözlerinin nesilden nesile aktarılabilmesini sağlayan unsurlar, tezat, teşbih ve tenasüp sanatlarının yanı sıra kelime kadrosunun özenle seçilmiş olması, hece ve ses zenginlikleridir (Kaya, 2007: 110).

Günlük hayatın akışı içinde insanlara öğüt vermek, kişinin kendi sözlerinin değerini arttırmak ve düşüncelerine kanıt göstermek, uzun anlatılması gereken bir konuyu kısa ve etkili biçimde aktarmak ve anlatımı güçlendirmek gibi amaçlar için atasözlerine başvurulur (Pala, 2012: VI).

Toplumsal düzen kuralları, her toplumun kendine ait sosyal ve kültürel şartlarına uygun olarak meydana gelir. Modern hukukun yazılı olmayan kaynakları arasında yer alan örf ve âdet hukuku toplumun geleneklerini ve bu konudaki uygulamalarını da dikkate almaktadır. Sözlü hukuk kuralları sosyal ilişkileri düzenler, bireyler arası iletişimi artırır. Söz konusu kuralların gündelik hayatın akışı içinde toplum tarafından benimsenebilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılabilmesi için bazı özlü söz ya da kalıplarla desteklenmesi gerekmektedir.

Atasözleri gerek dış yapısı gerekse iç yapısı itibariyle bu kültür dokusunun en uygun taşıyıcılarından biridir. Atasözlerinde akılda kalıcılığı kolaylaştırmak için ses ve söz tekrarlarına, edebi sanatlara başvurulur. Özellikle manzum atasözlerinde kafiye, redif ve hece ölçüsüne rastlamak mümkündür (Çobanoğlu, 2004, 23). Söz sanatlarından en çok eğretilme, tezat, benzetme, kinaye, mecaz-ı mürsel görülür (Çobanoğlu, 2004, 24-26). Ömer Asım Aksoy (1998), Özkul Çobanoğlu (2004), Nurettin Albayrak (2009), Metin Yurtbaşı (2012) gibi pek çok bilim insanı ve araştırmacı tarafından atasözleri incelenmiş ve tasnif edilmiştir.

İç yapısına bakıldığında anlam katmanları açısından çeşitlilik gösteren atasözlerini konularına göre farklı başlıklar altında incelemek mümkündür. Atasözleri pek çok simge ve göstergeyi bünyesinde barındırır.

Her toplum, doğadaki nesnelere, durumların, olayların anlatımı sırasında ses birleşimlerini kullanır, böylece onları kavram haline getirir. Dildeki göstergeler, kök ve eklerin türetilmesi, ilgisi ya da benzerliği olan başka kavramlardan hareketle yapılan aktarmalarla ad verilmesi yoluyla oluşur (Aksan, 1998: 30). İnsanın tinsel ve toplumsal evreni, gösterge dizgelerinden oluşur. Gösterge kimi zaman sözcük, kimi zaman töre olur. Değişik davranış türleri ya da toplumsal yaşamı belirleyen kurallar, öğeler biçimine bürünür. İşlevsel olarak her zaman anlam aktarma özelliği taşır. Bu açıdan insanoğlunun zihni gösterge üreten bir düzenek, göstergelerde anlam aktaran araçlardır (Guiraud, 1999:9).

Toplumsal nezaket kuralları ve davranış biçimleri, modalar, kutsal törenler görüntüsel ve simgeseldir. Göstergeyle anlamı arasında doğal bir bağ vardır. Ancak bu göstergelere rağmen anlam anlaşmaya bağlıdır (Guiraud, 1999: 27). Bildirişim, bir konuşucu, bir dinleyici, konuşucunun dinleyiciye bildirmek istediği bir şey ve bu eylemi gerçekleştirmesini sağlayan dilsel göstergeler gerektirir (Guiraud,1999:29).

Söz konusu dilsel göstergeleri kullanarak kişiler arası etkili ve uzun vadeli anlaşmayı ve toplumsal kuralları aktarmayı sağlayan atasözleri bu anlam derinliği sayesinde kimi zaman yazılı bir hukuk kuralı kadar etkili olmaktadır. Bu çalışmada N.Albayrak'ın *Türkiye Türkçesinde Atasözleri* adlı kitabı dikkate alınarak Türk halk kültürünün ve felsefesinin izlerini taşıyan Türkiye Türkçesi atasözleri sözlü hukuk bağlamında ele alınacaktır.

II. Atasözlerinin İncelenmesi

Sözlü hukuk kurallarının dilsel unsurlara en uygun yansımalarından biri olan atasözleri, modern hukuk kurallarının tasnifi dikkate alınarak incelendiğinde özel hukuk ve kamu hukukuna ait pek çok örnekle karşı karşıya kalmak mümkündür. Bu bağlamda incelenen atasözleri tasnif edilirken aile, miras, borç ve ticaret kavramları çerçevesinde değerlendirilebilecek olanlar özel hukuk, idare, usûl, toplumsal ilişkiler, selamlaşma, söz verme/yemin etme, toplumsal dayanışma/yardımlaşma, komşuluk ilişkileri,ahlâka aykırı ilişki (zina),ceza kavramları ise kamu hukuku kapsamında ele alınmış, içerik bakımından ise sözlü hukuk kurallarına uygun bir şekilde anlamlandırılmıştır.

1. Özel Hukuk Bağlamında Atasözleri

1.1. Aile ve Miras Hukuku

Türk toplumunda önemli bir yere sahip olan aile kurumu ve ailevi ilişkiler ile ilgili atasözlerine sıkça rastlanmaktadır. Konuyla ilgili atasözlerinden "*Er yiğit dayıya çeker* (Albayrak, 2009: 421)" dikkat çekici örneklerden biridir. İlkel insanlar babalığın psikolojisini bilmediklerinden, doğumu olağanüstü nedenlerle açıklarlardı. Onlara göre babayla çocukların annesi arasında fiziksel bir süreklilik yoktu. Buna karşılık baba, dünyaya ilk geldiği andan itibaren çocuğu severdi. İlkelerde ana hukukunun, yasanın önemli ve kavrayıcı ilkesi olduğu ve bütün törelerin bu temele dayandığı bilinmektedir. Bu ilke gereği, akrabalık sadece anasoylu sayılırdı. Buna göre babayla çocuk arasındaki fiziksel bağ kabul edilmezdi. Koca, kendi eşinin çocuklarına ergenlik yaşına kadar vasilik yapma hakkına sahipti ve bu aynı zamanda onun göreviydi. Küçük çocuklar annelerinden ayrı yaşayamadıkları için, anne de genellikle kendi ailesinden uzakta kocasıyla birlikte oturmak zorunda olduğundan kadını ve çocuğu koruma görevi yasal olarak babaya düşerdi. Ancak buna karşılık erkek çocuk ergenlik çağına gelince baba evinden ayrılmak, annesinin topluluğuna gidip dayısının himayesinde yaşamak zorundaydı. Söz konusu çocuklar, ölü gömme ve yas tutma törenlerinde, bayramlarda ve savaşlarda dayısının yanında yer alırdı (Malinowski, 1998: 77-78).

Eski Türk ailesi *soy* adını alarak hem ana soylu hem de baba soylu bir aile anlayışına sahipti. Soy, hem kadın hem de erkeğin akrabalarını kapsardı. İki tarafın akrabaları hukuken birbirine eşitti. Eski Türklerde erkekler *Toyonizmi* kadınlarda *Şamanizmi* temsil ediyorlardı. O dönemlerde sihir ile din birbirlerine eşit oldukları için, kadın ve erkekte de birbirlerine eşit kabul ediliyorlardı (Ziya Gökalp, 2007: 207).

İlkelerden günümüze taşınan yukarıda adı geçen atasözüköklü bir geleneğin sözlü hukuka dair açıklamasını da oluşturmaktadır. Her ne kadar Türk ailesi sadece ana soylu değilse de geçmişte ana soyluluğun en az baba soyluluk kadar önem taşıdığı, ayrıca Hunlar'ın doğudaki Proto-Moğol komşularının ana soylu bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir (Ögel, 2001: 238). Kültürlerin birbirleriyle etkileşim halinde olduğu düşünüldüğünde halk arasında kullanılmaya devam eden "oğlan dayıya benzer" ifadesinin kaynağının geçmişte uygulanan törelerin bir uzantısı olduğu düşünülebilir. Benzer şekilde "*İş başa düşünce gayret dayıya düşer* (Albayrak, 2009: 563)" atasözü de dayının çocuklar üzerindeki hakkının ilkel dönemden günümüze adeta bir yansımasıdır. Bir genç evlenmek istediğinde ailenin maddi durumu yeterli değilse, ilk başvuracağı kişiler yakın akrabalarıdır. Aynı şekilde ölüm gibi manevi desteğe ihtiyaç duyulan bir durumda da birinci dereceden akrabalar ilk yardıma koşanlardır. Bu söze dayanarak yukarıda ifade edilen dayının vasilik hakkının hayatın her aşamasında devam ettiğini söylemek mümkündür.

İlkel toplumlarda ergenlik sürecinin ardından, çoğu zaman evlendikten sonra erkek çocuğun baba evinde yardım amaçlı kalması gerekirdi. Ayrıca oğul evlendiği zaman kurmuş olduğu aile ile yaşamını sürdürebilmesi için babasının kendisine maddi anlamda yardımcı olması beklentisi vardı. Erkek çocuğun bu beklentisi babası tarafından karşılanır ve çocuğuna kendi topraklarından bir parça ve iş hayatında bir yer verirdi (Malinowski, 1998: 78-79). Benzer durum eski Türk toplumunda evlenen çocuğun Dede Korkut anlatılarında da görüldüğü üzere babasının obasında yaşaması ve babanın oğluna sahip olduğu hayvanlardan bir kısmını vermesi, Anadolu'da ise çoğu kez aynı evde büyüklerle birlikte yaşama ya da iki katlı bir evde altlı üstlü oturma şeklinde varlığını sürdürmektedir.

"*Bir baba dokuz evladını (oğlu) besler, dokuz evlat (oğul) bir babayı besleyemez* (Albayrak, 2009: 251)", "*Hayırsız evlat baba ocağına incir ağacı diker* (Albayrak, 2009: 509)" sözleri babanın oğluna yapmış olduğu fedakârlık karşısında nankörlük görmesi ve bunun ailenin başına kötü şeyler gelmesine sebep olmasını ifade etmektedir. Türk-İslam kültürüne ait *hayırlı evlat* olma düşüncesi kişinin sözlü hukuk bağlamında yapacağı kötü şeylerden sakınmasını sağlamaya yardımcı ifadelerden biridir. Aile kurumu tarihine bağlı bir sosyolojik yapılanma gösterir. Aile, çeşitli rolleri içerir, bu roller aile üyeleri arasında karşılıklı beklentileri belirler. Anne ve baba temel rol kalıplarını ve tipleşmelerini ifade eder. Ayrıca evlat rolü belirtilebilir. Hayırsız evlat, çocuğa düşen rolün ifasındaki eksikliği, sorumsuz baba, kocanın aile fertlerinin beklentilerine aksi şekilde davranmasına karşılık gelir. Ailenin kurulması hukuki bir işlemi gerektirdiği gibi, bozulması da benzer işlemin ön gördüğü sürece tabidir (Sarıbay, 2006: 165).

"*Kız beşikte, çeyiz sandıkta* (Albayrak, 2009: 636)" ifadesinden hareketle de söylenebileceği gibi bir kız çocuğu doğduğu günden itibaren annesi kızına çeyiz yapmaya başlar. Çeyiz, evin temel ihtiyaçlarını kapsar. Anadolu'nun pek çok yerinde çeyizin sergilemesi geleneği devam etmektedir. Bu geleneğin temel nedeni evlenecek genç kızın hünerinin sergilenmesinin yanında çiftin evlerinde kullanabilecekleri eksiklikleri belirleyerek onlara hediye etmektir.

Günümüze dek uzanan, atadan oğula adetâ sezdirerek öğretilen misafirperverlik geleneği, büyük şehirlerde azalsa da kırsal kesimde ve köylerde hiçbir karşılık beklemeden devam etmektedir. Köylerde

dışarıdan gelen bir kişinin yedirilip, gerekirse evde konuklanması (Erdentuğ, 1977: 94) bu geleneğin devamıdır. Dede Korkut anlatılarında yer alan “*Er atadan görmeyince sofraya çekmez*” (Ergin, 2008: 73-77) sözü, halk arasında “*Oğlan babadan görmeye sofraya sermez, kız anadan görmeye öğüt almaz* (Albayrak, 2009: 636)”, “*Oğlan atadan öğrenir sofraya açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi* (Albayrak, 2009: 729)” şeklinde kullanılmıştır. Ülkemizin pek çok kentinden derlenen efsanelerde de Hızır’ın değişik kılıkta insanların evine gelip yardım talebinde bulunduğu, bu yardımı yapan kişinin ödüllendirildiği aksi durumda ise cezalandırıldığı görülür. Bu anlatılar misafirperverliğin toplumda son derece önemli olduğuna işaret eden örneklerdir. Ayrıca Türk toplumunda söz konusu anlatıların güncelliğini kaybetmemesi, misafirperverliğin yaşanan kültür ortamında kendiliğinden öğrenmenin, hiç tanımadığı ya da çok az tanıdığı bir kişi ile arasında sözlü bir hukuk oluştuğunun göstergesi olarak karşımıza çıkar.

Türk kültüründe kardeş kavramı ayrı bir önem taşımaktadır. Bir kardeş diğeri için daima fedakârlık yapar, bunu her fırsatta gösterir. Buna karşılık gündelik hayatın içinde kardeşlerin kimi zaman aralarının açılması olağandır. Ancak iki kardeşin aralarındaki hukuk kolay kolay bozulmaz. “*Kardeş kardeşi atmış, yar başında tutmuş* (Albayrak, 2009: 594)”, “*Kardeş kardeşi bıçaklamış, dönmüş gene kucaklamış* (Albayrak, 2009: 599)”, “*Kardeş kavgası, parmak kınası* (Albayrak, 2009: 599)” gibi atasözleri şiirsel ve mecazlı söylemlerle bu düşünceleri destekler.

Türk ailesinde, babanın eşiyle paylaştığı, baskıcı olmayan reisliği, baskıya dayanan ataeril aile yapısından farklıydı. “*Her evin bir töresi vardır* (Albayrak, 2009: 515)”, “*El elden ayrıksı olmaz, töresi ayrı olur* (Albayrak, 2009: 397)”, “*İl ilden ayrıksı olmaz, töresi ayrı olur* (Albayrak, 2009: 549)” sözleri temelde aynı gelenekleri destekleyen ancak her ailenin şartlarına göre şekillenen ve uyulması gereken kuralları olduğunu gösterir. Ev, sadece erkeğe ait değil kadına da ait idi. Ailede babanın olduğu kadar, ananın da sözü geçerdi. Ana soyu ile baba soyu değerce birbirine eşitti (Aydoğan, 2005: 634). Baba evi, en küçük erkek çocuğa kalırdı (Kafesoğlu, 1976: 309). Hem aile hem miras hukuku çerçevesinde değerlendirilebilecek olan “*Ana bahtı kıza, baba ocağı oğula kalır* (Albayrak, 2009: 153)”, “*Baba kârı, evlada miras* (Albayrak, 2009: 216)” atasözleri bu geleneğin izlerini taşımaktadır. Böylece anne baba yaşlandıklarında da erkek evlatları tarafından bakılmayı dilerler, onlara göre gelin ya da güveyi, el kızı/oğludur. Hiçbir zaman kendi evlatlarının yerini tutmazlar. “*Erkek evladın ekmeği zehirdir ama yenir, kız evladın ekmeği baldır ama yenmez* (Albayrak, 2009: 424)”, “*Güveyi oğul olmaz, elin kızı kız olmaz* (Albayrak, 2009: 491)”, “*Kül tepelik (olmaz), güveyi oğul olmaz* (Albayrak, 2009: 687)”, “*Kulun yoksa iç güveyinde mi yok* (Albayrak, 2009: 676)” atasözleri söz konusu düşüncenin örneklerini teşkil eder.

Evlilik kurumu, bir aile kurulmasına yardımcı olan toplumun temel dinamiklerinden biridir. Dolayısıyla eş seçimi, aileler arasındaki statülerin eşit olması vb. gibi etmenler evliliğin geleceğini belirleyen unsurlardır. Kutadgu Bilig’de de ifade edilen evlenilecek kızın ailesinin tanınan, bilinen, toplumda saygı gören bir aile olması, iki ailenin maddi durumunun ve statüsünün eşit olması gerekliliği (Arsal, 1947: 117) vurgulanırken, çeşitli suçlara karışmış, toplumdaki dışlanmış kişiyle ve ailesiyle akrabalık kurulmaması atasözleri aracılığıyla iletilmiştir. “*Eşeğin bozunu, hırsızın kızını alma* (Albayrak, 2009: 433)”, “*Eti koldan, kıza soydan al* (Albayrak, 2009: 440)”, “*Otu çek, köküne bak; kız alırsan soyuna bak* (Albayrak, 2009: 739)”, “*Zengin alma buyuramazsın, fakir alma doyuramazsın* (Albayrak, 2009: 913)”, “*Zengin kızını alanın başı yazmalı olur* (Albayrak, 2009: 916)”, “*Yiğit kızını yiğide vermek ister* (Albayrak, 2009: 897)”, “*Tartılırsan denginle tartıl* (Albayrak, 2009: 818)” şeklindeki atasözlerinde açık bir şekilde bir sonraki kuşağa aktarılan bu düşünceler, sözlü hukuk bağlamında bir çeşit uyarı niteliğindedir. Geçmiş deneyimlerinden hareketle büyükler, kişinin ancak dengiyle mutlu olabileceği kanaatindeydi.

Hayatın akışı içinde eşlerin birbirleriyle tartışması olasıdır. Geleneksel Türk aile yapısında çok büyük olmadığı sürece sorunlar eşler arasında giderilmeye çalışılır. Evli iki kişinin arasına girildiğinde kişiler arası iletişim zedelenebilir ki, bu da yanlış anlamalara ve daha büyük kavgalara sebep olur. Dolayısıyla eşler arası sözlü hukuk dikkate alındığında “*Karı koca arasına girilmez* (Albayrak, 2009: 602)”.

Türk aile yapısına baktığımızda akrabalık ilişkilerinin yoğun ve yakın bir şekilde yürütülmeye çalışıldığı görülmektedir. Bununla beraber insanoğlu için değişilmez duygulardan biri olan kıskançlık akrabalar arasında da vardır. Özellikle iki erkek kardeşin eşleri (elti) ile erkeklerin abla ya da kız kardeşi (görümce) arasındaki sürtüşme pek çok kişi tarafından iyi bilinmektedir. “*Elti eltiden kaçır, görümceler bayrak açar* (Albayrak, 2009: 415)” sözü bu akrabalık ilişkilerini, elti ile görümce arasındaki sözlü hukuku ifade etmektedir.

1.2. Borçlar Hukuku

Bir kimseden geri verilmek üzere alınan, ödenmesi gerekli para veya herhangi bir şey, bir diğer anlamıyla birine karşı bir şeyi yerine getirme yükümlülüğü (Türkçe Sözlük, 2005: 298) olarak tanımlanan borç kavramı toplumun her kesimince gündelik hayatın içinde sıkça karşılaşılan bir durumdur.

"Ağa aş borç olur, düğün aş harç olur (Albayrak, 2009: 105)", "Bey aş borç, düğün aş ödünç (Albayrak, 2009: 241)", "Düğün aş ödünçtür (Albayrak, 2009: 373)", "Yiğidin ekmeği yiğide ödünç, kötüye sadaka (Albayrak, 2009: 895)", "Komşu aş veresiye (Albayrak, 2009: 652)", "Komşu çanağı (yemeği) borcadır (Albayrak, 2009: 652)", "Komşu hakkı komşuya borçtur (Albayrak, 2009: 652)" gibi atasözlerinde belirtildiği üzere kimi zaman bir düğün yemeğinde farkında olmadan edinilen manevi borç, kimi zaman kişinin düştüğü maddi sıkıntıyı çözebilmek amacıyla bir başkasından aldığı maddi borca dönüşmektedir. Kişiler arası borç alıp vermeler, karşılıklı güven esasına dayandığından çoğu kez alınan ya da verilen borç için herhangi bir belge hazırlanmaz, senet yapılmaz. Türk kültüründesözün senet olduğu kabul edilir. Bu bağlamda borçlu olmak kişi için manevi anlamda ağır bir yükür. Aldığı borcu zamanında ve tam olarak ödemesi, kişinin bir sonraki borcu isteyebilmesi için bir temel oluşturur, karşısındakine güven telkin eder. "Alışın oğlu verıştır (Albayrak, 2009: 138)", "Borç yiyen kendi kesesinden yer (Albayrak, 2009: 270)", "Ödünç yiyen kesesinden yer (Albayrak, 2009: 741)", "Borcunu vermeyen bir daha bulamaz (Albayrak, 2009: 269)", "Baba borcu evlada düşer (Albayrak, 2009: 214)" gibi atasözleri bu uygulamaları ifade eder.

Elde yazılı bir belge olmadığı için borç veren kişinin hukuki anlamda bir hak iddia edememesine karşılık, sözlü hukuka göre o kişinin toplumdaki dışlanması ve itibar kaybetmesi söz konusudur. "Borçlu, suçlu durur (Albayrak, 2009: 270)", "Düğünde misafir, sonunda borçlu ağırlanır (Albayrak, 2009: 374)", "Elim boş, yüziüm kara (Albayrak, 2009: 408)" mantığı toplumda hâkimdir.

İnsanlar çok ihtiyaçları olmadan borç almak istemezler. Borç vermek kadar istemek de zordur. Ayrıca borç sahibi bir kişi, borcunu ödemediği o borcun hem maddi hem manevi sıkıntısından kurtulamaz. Bu yüzden her ne sebeple olursa olsun borcun ödenmemesi mümkün değildir. Dolayısıyla insanların ihtiyaç duymadıkları sürece borçtan uzak durması gerektiği atasözleriyle sonraki nesillere aktarılmıştır. "Aç yatmak, borç ile karın doyurmaktan yeğdir (Albayrak, 2009: 93)", "Alacağın olsun, vereceğın olmasın (Albayrak, 2009: 133)", "Alacak ile borç ödenmez (Albayrak, 2009: 138)", "Alırken akış, verirken yokuş (Albayrak, 2009: 138)", "Beylik vermekle, yiğitlik vurmakla (Albayrak, 2009: 243)", "Bezirgan, ölülerin borcunu dirilere yükletir (Albayrak, 2009: 243)", "Bin merak (tasa) borç ödemez (Albayrak, 2009: 248)", "Borca alınmış et, kemikli olur (Albayrak, 2009: 269)", "Borca içen, iki defa sarhoş olur (Albayrak, 2009: 269)", "Borç, borçla ödenmez (Albayrak, 2009: 269)", "Borca aylık, bir aylık (Albayrak, 2009: 269)", "Borç vermek zordur, borç istemek ondan da zordur (Albayrak, 2009: 270)", "Borçsuz çoban, yoksul beyden iyidir (Albayrak, 2009: 270)", "Ev yanmış ama borç bacadan kaçmış (Albayrak, 2009: 443)".

1.3. Ticaret Hukuku

Alış veriş kavramı, ticaret kavramını çağrıştırmaktadır. Alış verişin her zaman dürüst ve sağlıklı bir şekilde olması beklenir. Türk devletlerinde ticaret her zaman bu şartlara bağlı kalınarak yapılmıştır. Güçlü bir ticaret ahlâkının temsilcisi olan Ahilik kurumu, gerek herhangi bir alış veriş yapılırken gerekse bir ortaklık gerçekleştirirken kişinin usta çırak ilişkisinden geçmesi, alanında yetkinlik kazanması ve işini dürüstçe yürütmesi üzerine varlığını sürdürmüştür. Ticaret yapan kişide aranan birinci özellik dürüstlüktür. Kişi belli miktarda para kazanmayı el emeğiyle hak etmeli, parasını gelir giderine göre harcamalıdır. "Alından ter akmadan cepten para taşmaz (Albayrak, 2009: 138)" atasözünde olduğu gibi kişinin para kazanmak için gayret etmesi beklenir. "Bezi herkesin arşına göre vermezler (Albayrak, 2009: 243)" örneğinde ise ticaretin bir kişinin değil, toplumun tamamını kapsayan genel geçer kurallar çerçevesinde yapılması gerekliliği vurgulanır.

"Bir insanı tanımak için ya alışveriş etmeli, ya yola gitmeli (Albayrak, 2009: 257)", "Bir kişiyle ya alışveriş etmeli ya yola gitmeli ki ne olduğu bilinsin (Albayrak, 2009: 259)", "Âl, gömlektir, gizlenmez (Albayrak, 2009: 132)", "Eksik satanın yanına (dükkânına) gidilmez (Albayrak, 2009: 394)" atasözlerinde de ifade edildiği üzere hile yapmak, dürüst davranmamak, ölçü ve tartıların ayarıyla oynayarak eksik mal satmak vb. gibi ticaret ahlâkının dışında kalan durumlar söz konusu olduğunda kişi, yazılı olmayan hukuk kurallarıyla karşı karşıya kalır. Bu durumun toplum tarafından bilinmesi esnaf için en büyük cezadır. Çünkü kalitesiz mal ürettiği anlaşılan bir esnafın itibarı sarsılır. İtibarının sarsılması kaybettiği paradan daha önemlidir, parayı geri kazanması mümkündür ancak kaybettiği itibarı kazanması oldukça güçtür. Müşterinin hakkını gözetmediği için alıcı ile satıcı arasındaki hukuk bozulmuş olur. Ahilik kurumunda böyle bir davranışta bulunan esnafın *pabucu dama atılır*dı. Günümüzde ise bu durum özellikle yakın çevrede hızlı bir biçimde yayılır, kimse o dükkândan alış veriş yapmaz. Hileyi yapan dışlanarak cezası verilmiş olur.

Ticaret yapılırken bir işle ilgili tek ve sağlam bir karar verilmesi aksi takdirde ortaya çıkabilecek kötü sonuçların en yakın arkadaşların bile arasını açabileceği, ticarete dikkat edilmesi gereken bir diğer hususun kişinin alış verişlerde hesabını iyi yapması gerekliliğidir. "Çatak kazık yere batmaz (çakılmaz) (Albayrak, 2009: 298)", "Dost ile ye, iç; alışveriş etme (Albayrak, 2009: 366)", "Şartı tarlada keselim, harmanda yabancılaşmayalım (Albayrak, 2009: 808)", "Verirsen veresiye, batarsın kara suya (Albayrak, 2009: 860)", "Veresiye verenin kesesi boş

kalır (Albayrak, 2009: 859)" atasözlerinde bu düşünceler ifade edilmiştir. Ticaret öncelikle karşılıklı güven ilişkisine dayanır. Dolayısıyla çoğu zaman iki kişi arasında yapılan antlaşma ya da verilen karar sözlüdür. Bu yüzden atasözleri aracılığıyla yapılan uyarılar kişiler arası hukuk çerçevesinde önem taşır.

2. Kamu Hukuku Bağlamında Atasözleri

2.1. İdare Hukuku

Türk devlet geleneğine göre hakanın en önemli görevi hem devletin hem de halkın yönetiminde adaletli davranmaktır. Eski Türk devletlerinden başlayarak adalet kavramını devletin temeli sayan Türkler, kurdukları bütün devletlerde bu ilkeye büyük önem vermişlerdir. Görevlerini yerine getirmeyen, töreden ayrılan hakan görevinden azledilirdi (Cin ve Akyılmaz, 2003: 39). "*İl bırakılır, töre bırakılmaz* (Albayrak, 2009: 549)", "*İl gider, töre kalır* (Albayrak, 2009: 549)", "*Emir, demiri keser* (Albayrak, 2009: 416)" gibi atasözleri bu adalet anlayışına bağlılığın göstergesi olarak günümüze ulaşmıştır. Hakanın görevi devleti daima törelere uygun şekilde yönetmektir. Töre koyma hakkına sahip olan hakan, bunu yaparken halkın teamülünü dikkate almak zorundaydı. Aksi şekilde davrandığında "*Padişah yasağı üç gün sürer* (Albayrak, 2009: 755)" atasözünde olduğu gibi hakanın koyduğu töre, halk tarafından benimsenmez, uygulamadan kalkardı.

2.2. Usûl Hukuku

Adam öldürme büyük suçlardan sayılırdı. Bir kişi bir diğerini öldürdüğünde onun cezasının töreye uygun şekilde verilmesi gerekirdi. Bu bağlamda karşı tarafla bir sorunu olan kişinin adam öldürme yoluna gitmeden, karşılıklı anlaşarak çözmesi gerekirdi. Kan gütme güdüsü ilkel toplumlara ait bir ritüel olarak kabul gördüğünden "*Kan edene, kanun ederler* (Albayrak, 2009: 591)", "*Kan etme, kanun eyle* (Albayrak, 2009: 591)", "*Kan ile kanun eyleme* (Albayrak, 2009: 591)", "*Kasteden kan eder* (Albayrak, 2009: 607)", "*Öcün iyisi bağışlamak* (Albayrak, 2009: 740)", "*Öç almak neyin işi, bağışlamak beyin işi* (Albayrak, 2009: 740)", "*Ölümler ile öğ alınmaz* (Albayrak, 2009: 749)", "*Yiğit arkasından vurulmaz* (Albayrak, 2009: 896)" gibi atasözleri günümüze kadar ulaşmıştır. Kişinin intikam, adam öldürme gibi kanunsuz davranışlardan kaçınması öğütlenmiştir.

2.3. Toplumsal İlişkiler

İlkel insandan günümüze toplumsal yaşamın bazı kurallar aracılığıyla düzenlendiği bilinmektedir. İnsanlar arasındaki gündelik ya da iş yaşamına ait ilişkiler sözlü hukuk kurallarıyla yeniden şekillenir. Utanma, hatırını bilme, söylediği lafın ardında durma mantığı toplumsal ilişkiler bağlamında kişinin bir başkasına karşı davranışlarını düzenlemesini sağlar. Bir kişinin gücenebileceğini düşündüren söz ya da davranışlar bu kurallar çerçevesinde düzenlenir. "*Misafire "kalk git" demezler, atının yemini keserler* (Albayrak, 2009: 709)", "*Gel otur demek var, geç otur demek var* (Albayrak, 2009: 466)", "*Eli boş gelene "ağa uyur" derler, eli dolu gelene "ağa buyur" derler* (Albayrak, 2009: 407)", "*Vakitsiz gelen misafiri kapıdan kovarlar* (Albayrak, 2009: 854)" gibi atasözleri adeta sözsüz iletişimin bir parçası olarak karşımıza çıkarlar. Bu felsefeyi yansıtan pek çok atasözü örneğini sıralamak mümkündür:

"*Adam adamdan korkmaz ama utanır* (Albayrak, 2009: 97)", "*Alın derisi değil, davul derisi* (Albayrak, 2009: 138)", "*Söyler dil, görür göz, utanır yüz* (Albayrak, 2009: 797)", "*Bin gönlü yıkmak kolay, fakat birini yapmak zordur* (Albayrak, 2009: 248)", "*Biri yer biri bakar, kıyamet ondan kopar* (Albayrak, 2009: 265)", "*Beydir amma cebi omzunda* (Albayrak, 2009: 242)", "*Bin sözü bir söz keser* (Albayrak, 2009: 248)", "*Bir adamın sözü bir adama kolay* (Albayrak, 2009: 249)", "*Bir söz yola getirir, bin söz yoldan çıkarır* (Albayrak, 2009: 263)", "*Büyükçe saygı, küçükçe sevgi atadandır* (Albayrak, 2009: 280)", "*Elçiye zeval olmaz* (Albayrak, 2009: 403)", "*Eski dost düşman olmaz, olsa da yakışmaz* (Albayrak, 2009: 428)", "*Kişi kılığına göre ağırlanır, lafına göre uğurlanır* (Albayrak, 2009: 646)", "*Geleni ağırla, giden uğurla* (Albayrak, 2009: 467)", "*Eli uzundan, dili uzundan sakın* (Albayrak, 2009: 407)", "*Eline, beline, diline sahip ol* (Albayrak, 2009: 413)", "*Sofrada elini, mecliste dilini kısa tut* (Albayrak, 2009: 791)", "*Hatır için çiğ tavuk yenir* (Albayrak, 2009: 507)", "*İspatına muktedir olmadığım şeyi söyleme* (Albayrak, 2009: 562)", "*Kişi kendi ayıbını bilmez, elin ayıbını söyler* (Albayrak, 2009: 646)", "*Kişi ölmekle hatırı da ölmez* (Albayrak, 2009: 646)", "*Küstüğün dağın odununu kesme/yakma* (Albayrak, 2009: 689)", "*Misafir on kismetle gelir, birini yer, dokuzunu bırakır* (Albayrak, 2009: 709)", "*Sorma adamın aslını, konuşmasından (sohbetinden) bellidir* (Albayrak, 2009: 795)", "*Söz büyüğün, su küçükün* (Albayrak, 2009: 797)", "*Okunmadık düğüne keloğlan gider* (Albayrak, 2009: 734)", "*Çağrıldığı yere git ar eyleme, çağrılmadığın yere gidip dar eyleme* (Albayrak, 2009: 293)", "*Teklifsiz gelen, mindersiz oturur* (Albayrak, 2009: 827)", "*Toyda oynamaz, vay'da ağlamaz* (Albayrak, 2009: 837)", "*Yetim hakkı, yedi taşı deler* (Albayrak, 2009: 889)", "*Küçüklerle oğul de şefkat eyle, ululara ata de hürmet eyle* (Albayrak, 2009: 687)", "*Baba dostu, düşman olmaz* (Albayrak, 2009: 215)", "*Kapını pekçe kapa, komşunu hırsız tutma* (Albayrak, 2009: 594)", "*At çaldıktan sonra ahırın kapısını kapama* (Albayrak, 2009: 183)".

Yaşamın akışı içinde insanların birbirlerinin sevinçlerini, üzüntülerini, sıkıntılarını paylaşması, gerektiğinde maddi ya da manevi yardımdan kaçınmaması beklenir. Bu desteği verirken güven duygusunun temele alındığı dürüst davranışların sergilenmesi bireyler arası ilişkilerde büyük önem taşır. Kişilerin dedikodudan, yalandan, nezaketsizlikten, saygısızlıktan, haksızlık, hırsızlık vb. yapmaktan uzak

durması gerekir. Yukarıda sıralan atasözleri bu düşünceleri destekleyen birer öğreti, toplumsal düzeni sağlayan bir çeşit sözlü hukuk kuralları mahiyetindedirler.

2.3.1. Selamlaşma

"Bir selam, bin hatır yapar (Albayrak, 2009: 262)", "Kelamdan evvel selam gerek (Albayrak, 2009: 620)" atasözleritoplumsal ilişkiler bağlamında selamlaşmanın değerini vurgulamaktadır. Özellikle Anadolu'da selam alıp vermek büyük önem taşımaktadır. Bir kişi bir diğ erinin selamını almazsa, halk örf ve âdetlere uymayan bir kişiyi selam vermeyerek dolayısıyla varlığını yok sayıp toplum dışına iterek cezalandırdığından selam veren kişi aralarında bir sorun olup olmadığını düşünmeye başlar. O yüzden ilkellerden günümüze selam alıp vermek her şeyin yolunda gittiğ inin ifadesidir.

2.3.2. Söz Verme/Yemin Etme

Eski Türklerde bir sözlü kültür ritüeli olan ant içmek, yemin etmek en az yazılı belgeler kadar değerli olduğ undan günümüzde de bir kişinin verdiği sözden, ettiğ i yeminden vazgeçmesi o kişinin toplum tarafından dışlanmasına neden olmaktadır. Hayatın her aşamasında gerek bireysel olarak gerekse aileler arasında verilen sözlerin tutulması beklenir. Sözünü tutmayan kişinin söylediklerine itibar edilmez, kendisine ve ailesine güvenilmez. Toplumsal yaşamın vazgeçilmezlerinden olan dostluk kavramı ve bu kavramın gereğ i olan güven duygusu ancak bireylerin sözleri ve eylemlerinin tutarlılığıyla bir anlam kazanır.

Yazının olmadığı dönemlerden günümüze söz verme, daha sonra Türk-İslâm kültür geleneğine bağlı olarak yemin etme kavramları toplum arasında kabul gördüğ ünden işlevselliğ ini sürdürmektedir. Aşağ ıda çok sayıda örneğ i bulunan bu geleneğ e bağlı atasözleri toplumsal yaşamda söz vermenin, sözü yerine getirme yükümlülüğ ünün, sözün getirilmemesi halinde karşılaşılabilecek sorunların adeta bir özeti, bireyler arası ilişkileri yönlendiren bir çeşit sözlü hukuk kurallarıdır. "Açık söze ant gerekmez (Albayrak, 2009: 94)", "Adam odur ki sözünden dönme ye (Albayrak, 2009: 99)", "Er olan ikrarından dönmez (Albayrak, 2009: 420)", "Erkek olan sözünden dönmez (Albayrak, 2009: 425)", "Söz verme, verdinse dönme (Albayrak, 2009: 799)", "Adam sözünden bellidir (Albayrak, 2009: 99)", "Kişi sözünden bilinir (Albayrak, 2009: 647)", "Er gözünden, yiğ it sözünden belli olur (Albayrak, 2009: 419)", "İnsanın değ eri sözünden belli olur (Albayrak, 2009: 559)", "Attığ ın okun varacağı yeri bilmen gerek (Albayrak, 2009: 197)", "Büyük lokma ye, büyük söz söyleme (Albayrak, 2009: 282)", "Beylerin sözü, sözlerin beyidir (Albayrak, 2009: 243)", "Bugünün sözü, yarının köprüsüdür (Albayrak, 2009: 277)", "Er isen ant içme, bir sözün yeter (Albayrak, 2009: 420)", "Erkeğ in sözü, demirin kertiğ i (Albayrak, 2009: 424)", "Koyuna boz, sözüne söz (Albayrak, 2009: 659)", "Malın iyisi gözünden, insanın iyisi sözünden belli olur (Albayrak, 2009: 697)", "Söz bir, Allah bir (Albayrak, 2009: 797)", "Söz birliğ i, el birliğ i (Albayrak, 2009: 797)", "Söz, borca benzer (Albayrak, 2009: 797)", "Söz dokuz boğumdur, boğ a boğ a söyle (Albayrak, 2009: 798)", "Söz geri dönmez (Albayrak, 2009:798)", "Söz namustur (Albayrak, 2009: 798)", "Sözün sermayesi tutmaktır (Albayrak, 2009: 799)", "Çamın közü, yalancının sözü olmaz (Albayrak, 2009: 295)", "Laf yiğ idin yarısıdır (Albayrak, 2009: 690)", "Vaat borcun aynıdır (Albayrak, 2009: 854)".

2.3.3. Toplumsal Dayanışma/Yardımlaşma

Kırsal yaşam alanlarından kent yaşamına insanlar pek çok konuda birbirlerinden yardım alırlar. Bu yardımlar köylerde daha çok tarla ve bahçe işleri için olurken, kentlerde ise genellikle manevi bir destekten söz edilebilir. "Az el aş kotarır, çok el iş kotarır (Albayrak, 2009: 209)", "Tek elden ses çıkmaz (Albayrak, 2009: 826)", "Bir elin nesi var, iki elin sesi var (Albayrak, 2009: 264)" atasözleri yardımlaşmanın gerekliliğ ini yansıtır.

Türk-İslâm kültüründe hatır ve hak kavramları son derece önem taşır. Bir kimsenin gönlünü kırmak, toplum tarafından hoş karşılanmaz. Bir kişinin bir diğ erine nazının geçmesi, o kişide hatırının olduğ unu gösterir. İki insanın arasında böylesine bir bağ oluşması aslında bu kişiler arasında sözlü bir hukukun varlığını gösterir. Dolayısıyla Türk toplumunda kimse bir diğ erinin ahını almak, hatırını kırmak, hakkını yemek istemez. Yapılan her işin manevi bir borç gibi görülmesi, paylaşılan en küçük bir şeyin bile kimi zaman ne kadar değerli olabileceğ i, ötekini düşünmenin toplumda kişiye itibar kazandıracığı "Aç doyuran aç kalmaz (Albayrak, 2009: 90)", "Tuz ekmek hakkını bilmeyen kör olur (Albayrak, 2009: 838)", "Yarım elma, gönül alma (Albayrak, 2009: 875)", "Bir acı kahvenin kırk yıl hatırı (hakkı) vardır (Albayrak, 2009: 249)", "Bir dilim elmanın bin yıl hatırı vardır (Albayrak, 2009: 254)", "Bir fincan kahvenin kırk yıl hakkı (hatırı) var(dır) (Albayrak, 2009: 256)", "İyilikte adı çıkkanı el üstünde tutarlar (Albayrak, 2009: 580)", "Süleyman isen dahi karmcanın ahından sakın (Albayrak, 2009: 804)" gibi atasözleri yoluyla sezdirilerek öğretilir.

2.3.4. Komşuluk İlişkileri

Konargöçer bir yaşam süren eski Türklerde büyük önem taşıyan yurt tutma geleneğ i beraberinde komşuluk ilişkilerinin değ erini de arttırmaktadır. Konargöçerlik geleneğ i, kolay kurulup kolay toplanabilen, çabuk ve çevik olmayı gerektiren ve maddi hiçbir nesneye itibar etmeyen bir yapıyı yüzyıllarca

koruduğundan daha çok manevi değerleri benimsemiş ve önemsemiştir. Dolayısıyla her yıl aynı yeri yurt tutan ve gerek kışlağa gerekse yaylağa aynı komşularla göçen bir toplumun en yakını da aslında hem gerçek hem mecaz anlamıyla komşularıdır. Komşular hemen her ihtiyaçları için birbirlerinin yardımına koşarlar. Birbirlerini tanır, gerektiğinde birbirlerinin eksiklerini tamamlar, ihtiyaçlarına katkıda bulunurlar. Atasözlerinde komşuların birbirlerine muhtaç olabilecekleri, kimsenin bir diğeri hakkında kötü düşünmemesi gerektiği, bunun olması halinde kişinin kendisinin de zarar göreceği, bireyin hem kendi hakkını hem de komşusunun hakkını gözetmesi gerekliliği salık verilir.

“Anan atan kim? Yakın komşu (Albayrak, 2009: 156)”, “Ekmek vermez komşu olma (Albayrak, 2009: 393)”, “Ev alma kendine, komşu al (Albayrak, 2009: 441)”, “Evvel komşunu (komşu) bul, sonra yurdunu tut (Albayrak, 2009: 448)”, “İyilik et komşuna, iyilik gelsin başına (Albayrak, 2009: 579)”, “Ne dilersen eşine (komşuna), o gelir başına (Albayrak, 2009: 719)”, “Kem dileme komşuna, kem iş gelir başına (Albayrak, 2009: 621)”, “Komşu komşunun dayağıdır (Albayrak, 2009: 653)”, “Komşu komşunun küllüne muhtaçtır (Albayrak, 2009: 653)”, “Komşu komşuya lazım olur (Albayrak, 2009: 653)”, “Komşuda pişen aşm yedi mahalleye faydası vardır (Albayrak, 2009: 653)” atasözleri komşuluk hukuku açısından dikkate değer örneklerdir.

Günümüzde özellikle kırsal yerleşimlerde yoğun bir şekilde devam eden komşuluk ilişkileri, kent yaşamında daha çok bayram, düğün vb. gibi özel günlerle sınırlı kalmaktadır. Ancak her koşulda *“Komşuyu komşudan sorarlar (Albayrak, 2009: 655)”* felsefesi sürdürülmekte, herhangi bir kişi ile ilgili bir konuda önce komşulara danışılmaktadır.

2.3.5. Ahlâka Aykırı İlişki (Zina)

Bireyler arasındaki bağlar sosyal birleşim veya toplanma şeklindedir. Eğer bireyler, topluluklar birtakım törelerde birleşmişlerse aralarında sosyal bir birleşim hayatı vardır (Ziya Gökalp, 2005: 17).

Bir topluluğun her bir ferdi toplumsal yaşama dâhil olabilmek için bu törelere uymak zorundadır. Töreler, toplumsal yaşamı düzenlediğinden özellikle kamu hukuku bağlamında daha büyük bir önem taşır.

Zina, ilkellerden günümüze töreler bağlamında cezaya tabi tutularak insanlık tarihinin hiçbir döneminde toplum tarafından hoş karşılanmamıştır. *“Zina, bina yıkar (Albayrak, 2009: 917)”* atasözü toplumun örf ve âdet hukukuna göre ahlâka aykırı ilişkiye karşı tutumunu gösterir.

2.4. Ceza Hukuku

Örf ve adet hukukuna ait cezaî yaptırımlar her ne kadar yazılı birer belge niteliği taşımaları da halk arasında toplumsal yaşamı şekillendiren önemli dinamiklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplum içinde yapılan, toplumsal yapıya aykırı herhangi bir davranışın cezası, ayıplama, kınama, toplum dışına itilme vb. gibi toplum tarafından manevî olarak verilir. Birinden borç alıp geri ödemeyen bir kimsenin bu davranışı kulaktan kulağa yayılarak ayıplanır, kınanır. Toplumda yapılması ayıp kabul edilen bir davranışı gerçekleştiren bu kişi, bir daha kimseden borç alamaz duruma geldiği gibi toplum içinde saygınlığını da kaybeder. Bu durum toplumsal baskıyı beraberinde getirir. Böylece aynı davranışı sergilemeyi düşünen bir başka kişi, söz konusu baskıdan dolayı bu fikrinden doğal olarak vazgeçer. Benzer nitelikte toplumda cezaî yaptırım gücü olan toplum dışına itilme cezası ağırlıklı olarak halk arasında *yüz kızartıcı suçlar* olarak bilinen hırsızlık, tecavüz vb. gibi durumlarda verilir.

Sözlü hukuka göre suç işleyen kişinin kimi zaman davranışlarla cezalandırılacağı düşünülürken kimi zaman da *“Ağlatan gülmez (Albayrak, 2009:114)”, “Ah alan onmaz (Albayrak, 2009:117)”, “Aldanan kazanır, aldatan aldanır (Albayrak, 2009:135)”, “Aldatan aldanır (Albayrak, 2009:136)”* gibi manevi bedeller ödeyeceği öğretisi bu sözler aracılığıyla yansıtılır. *Hak* kavramı Türk-İslâm geleneğinin güçlü bir unsurudur. Kişiler arası ilişkilerde hakkın korunmasına önem verilir. Bir başkasının hakkına girenin hem toplumsal olarak hem de vicdanen cezalandırılacağı inancı, *“Dava için bir kadı, ispat için iki şahit (Albayrak, 2009: 326)”, “Eden bulur, sanma kalır, vakti gelir (Albayrak, 2009: 385)”, “Ekmekle oynayanın ekmeğiyle oynanır (oynarlar) (Albayrak, 2009: 393)”, “Hak yerini bulur (Albayrak, 2009: 496)”, “Haklı söz, haksızı Bağdat’tan çevirir (Albayrak, 2009: 497)”, “Kişi ettiğini bulur; kimi tez, kimi geç (Albayrak, 2009: 646)”, “Kişi ettiğinden arlanır (Albayrak, 2009: 646)”, “Kişi ektiğini biçer (Albayrak, 2009: 646)”, “Kişi kendi kazdığı kuyuya kendi düşer (Albayrak, 2009: 646)”, “Kişi ne ekerse onu biçer (Albayrak, 2009: 646)”, “Ne ekersen onu biçersin (Albayrak, 2009: 719)”, “Rüzgar eken, fırtına biçer (Albayrak, 2009: 765)”, “Etme bulursun, sonra pişman olursun (Albayrak, 2009: 440)”, “Masumun ahı, indirir şahı (Albayrak, 2009: 702)”, “Mazlumun ahı yerde kalmaz (Albayrak, 2009: 703)”, “Mazlumun ahı yeri göğü titretir (Albayrak, 2009: 703)”, “Zalimin ettiği yanına kalmaz (Albayrak, 2009: 910)”* gibi atasözleri aracılığıyla gelecek nesillere aktarılmaktadır.

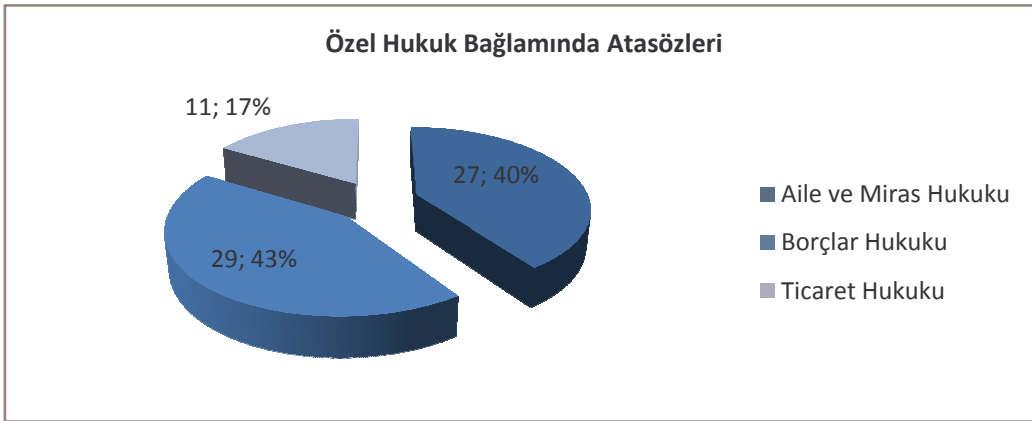
Halk arasında her insanın hata yapabileceği bilinir. Toplum bir kez hata yapan kişiyi dışlamaz. Ancak hatanın ya da halkın hoş karşılamayacağı davranışların tekrarı halinde hata yapan kimse halk hukukuna göre ayıplanır, kınanır ve hatta toplum dışına itilir. Bu bağlamda *“Adın çıkacağına canın çıksın*

(Albayrak, 2009:104)", "Bir adamın adı çıkacağına canı çıksın (Albayrak, 2009: 249)", "Baş kesen, yaş kesen, taş kesen iflas olmaz (Albayrak, 2009: 228)", "Bir suçla adam asılmaz (Albayrak, 2009: 263)", "Bir sürgen atın başı kesilmez (Albayrak, 2009: 263)", "Dövüş günü bulunma, ertesi gün bir "ayıp" diyen bulunur (Albayrak, 2009: 370)", "Yüz karası yumakla gitmez (Albayrak, 2009: 907)", "Yüz karası göz yaşıyla yıkanır (Albayrak, 2009:907)", "Yüz yüzdenden utanır (Albayrak, 2009: 908)" atasözleri sözlü hukukun halk kültürüne yansıması olarak karşımıza çıkar.

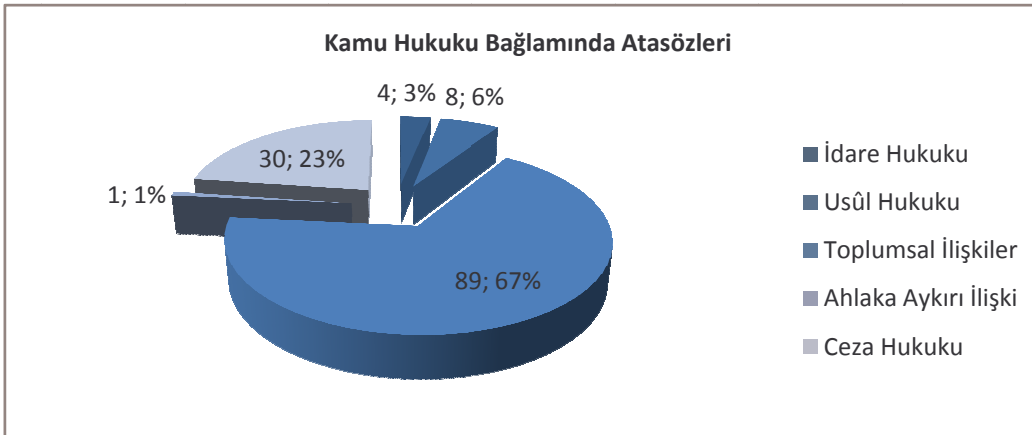
III. Sonuç

Sözlü kültür toplumlarından günümüze, toplumsal yaşamı düzenleyen kurallar arasında yer alan sözlü hukuk kuralları, gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak, özel hukuk ve kamu hukuku başlığı altında değerlendirilebilecek pek çok atasözünde topluma sezdirilerek öğretilmiştir. Kişinin gündelik yaşamını sorunsuz bir şekilde sürdürebilmesi sözlü hukuk kurallarını benimsemesi ve uygulamasına bağlı olmuştur.

Bu çalışmada N. Albayrak'ın *Türkiye Türkçesinde Atasözleri* adlı kitabında yer alan 18.838 atasözü taranarak özel hukuk bağlamında aile ve miras (28), borç (29), ve ticaret (11) başlıkları çerçevesinde 68 atasözü tespit edilmiştir.

Kamu hukuku bağlamında idare (4), usûl (8), toplumsal ilişkiler (38), selamlaşma (2), söz verme/yemin etme (27), toplumsal dayanışma/yardımlaşma (10), komşuluk ilişkileri (12), ahlaka aykırı ilişki (zina) (1), ceza (30) başlıkları çerçevesinde 132 atasözü tespit edilmiştir.

Yapılan taramalar sonucu belirlenen toplam 200 atasözünün toplumsal dinamikleri, örf ve âdetleri, toplumun sosyokültürel değerlerini kuşaktan kuşağa özlü, sanatlı ve kimi zaman ölçülü bir şekilde aktararak sözlü hukuk kurallarını yaşattığını söylemek mümkündür.

Çalışmada da tespit edildiği üzere atasözleri yaş, cinsiyet, sosyal statü vb. ayrımı gözetmeksizin toplumun hemen her bireyi tarafından kabul gördüğünden kamu vicdanında kimi zaman bir hukuk kuralları kadar etkindirler. Kişiyi yapacağı yanlıştan uzaklaştırır, gündelik hayatın akışı içinde toplumsal ilişkilerin düzenlenmesini sağlar. Anlam bakımından dile zenginlik katarak, dilin işlerliğini arttırırlar.

KAYNAKÇA

AKSAN, Doğan (1998). *Anlambilim*, Ankara: Engin Yayınları.

AKSOY, Ömer Asım (1998). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*, İstanbul: İnkılâp Yayınları.

- ALBAYRAK, Nurettin (2004). *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: L&M Yayınları.
- ALBAYRAK, Nurettin (2009). *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- ARSAL, Sadri Maksudi(1947). *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- AYDIN, M.Âkif(2009). *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- AYDOĞAN, Metin (2005). *-Antik Çağ'dan Küreselleşmeye-Yönetim Gelenekleri ve Türkler II*, İzmir: Umay Yayınları.
- CİN, Halil ve Gül AKYILMAZ (2003). *Türk Hukuk Tarihi*, Konya: Sayram Yayınları.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- ERDENTUĞ, Nermin (1977). *Sosyal Âdet ve Gelenekler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (2008). *Dede Korkut Kitabı I-II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERGİNER, Güzide (2010). *Atasözlerinde Sosyal Hayat*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GUIRAUD, Pierre (1999). *Anlambilim*(çev. Berke Vardar), İstanbul: Multilingual Yayınları.
- KAFESOĞLU, İbrahim(1976). *"Türk Devleti", Atsız Armağanı* (hızl. Erol Güngör vd.), İstanbul: Ötüken Yayınları, s. 307-353.
- KAYA, Doğan (2007). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin (2001). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- PALA, İskender (2012). *Sözün Özünden Dünden Bugüne Atasözleri*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Sarıbay, Ali Yaşar (2006). *Toplumun Mantığı-Bir Mantıksal Anlatı Olarak Sosyoloji-*, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Türkçe Sözlük* (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YURTBAŞI, Metin (2012). *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri Sözlüğü*, İstanbul: Excellence Publishing.
- ZİYA GÖKALP (2005). *Türk Ahlâkı* (sadeleştiren: Yalçın Toker), İstanbul: Toker Yayınları.
- ZİYA GÖKALP (2007). *Türk Medeniyet Tarihi*, Ankara: Elips Kitap.